

Л. Д. Оліфіренко
кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту та державного управління
Чернігівського державного технологічного університету

УДК 351:334.78

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ОСНОВИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ МОДЕРНІЗАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ГАЛУЗЕЙ ЕКОНОМІКИ

Аналізуються інституціональні особливості взаємодії держави та суб'єктів економіки. Особливе значення надається модернізаційному компоненту державної політики розвитку галузей промисловості. Визначено роль держави щодо створення якісно нового інституційного середовища, ґрунтованого на стимулюванні пропозиції товарів і послуг.

Ключові слова: державне регулювання, інституційне середовище, галузі економіки.

Інституціональна теорія визначає місце держави в управлінні як особливу організацію, до якої громадяни делегують частину своїх прав, що складає основу діяльності держави. Тобто держава як організація наділяється власними повноваженнями, які виникають між громадянами та державним апаратом. Розподіл прав між державою та громадянами фіксується у Конституції, яка виступає у ролі соціального контракту. Держава надає суспільству необхідні блага, організовує, перерозподіляє, забезпечує їх виробництво. Тобто держава є особливим типом, який принципово відрізняється від інших ринкових організацій [1; 2]. Специфічні особливості держави дозволяють визначати її як сукупність неринкових інститутів, що створюють умови для функціонування інших.

На пошук майбутніх стратегічних перетворень держави, суспільства і бізнесу вказують чисельні наукові дослідження, що висвітлені у наукових працях Т. Веблена, Г. Мінза, Д. Норта, Р. Коуза, М. Портера, О. Ульямсона та ін. Окремі положення багатоаспектної проблематики розглядали вітчизняні вчені: О. Амоша, С. Біла, В. Бодров, М. Бутко, З. Варналій, В. Геєць, Л. Головкова, В. Євтушевський, І. Жадан, М. Козоріз, О. Кузьмін, М. Корецький, М. Радева, О. Поважний, А. Ткач, М. Чечетов та ін.

За умови збереження активної ролі держави у всіх економічних процесах, інтерпретація участі кожного суб'єкта економіки змінюється під впливом прагнення технічно реалізувати свої інтереси. Практично доведена обмеженість шляху кон'юнктурного пристосування до швидкоплинних політичних та економічних факторів сучасного глобалізаційного процесу, в якому Україна ще не знайшла свого місця.

Метою статті є: запропонувати заходи у напрямку пошуку адекватного інституціонального середовища функціонування й розвитку суб'єктів економіки. Визначити роль і місце держави у цих процесах.

До головних функцій держави у ринковій економіці належать:

— захист прав власності, їх специфікація та гарантії, що дозволяє економічним агентам здійснювати свою діяльність у відповідності до специфікації прав власності на ресурси;

— забезпечення прозорості ринкових відносин, що дозволяє підвищувати стабільність функціонування національної економіки;

— вироблення критеріїв, стандартів і норм, що дозволяє вимірювати та порівнювати якість товарів, послуг і робіт, їх еквівалентного обміну та регулювання їх обігу;

— створення інфраструктурних ринків та механізмів їх функціонування, які покликані забезпечувати комунікативний зв'язок зі всіма учасниками ринку, не допускаючи асиметрії розвитку;

— визначення обмежень на види ринків, які тягнуть, наприклад, до монополії. Чим більше держава прагне забезпечити рівні умови для всіх агентів ринку, тим більш динамічним є процес конкурентного суперництва щодо відбору найефективніших інновацій не тільки у технологічній сфері, але й в організаційній. Держава повинна захищати тих суб'єктів економіки, які створюють нові продукти або технології (за допомогою державної системи патентів, сертифікатів, ліценцій тощо). Відсутність такої системи може призвести до втрати виробничого та інтелектуального потенціалу, що може суттєво загальмувати технологічний розвиток економіки;

— правоохоронна функція держави дозволяє не тільки встановлювати правила функціонування ринків та створювати нові інститути, а й примушувати до виконання цих правил і норм всіх учасників ринкових відносин, чинити так, щоб невиконання правил ставало економічно невід'ємним, що вирішують проблему прозорості ринкових відносин;

— вироблення суспільних благ (послуг): охоронні, оборонні, соціального захисту і тих, які включають споживання цього блага тільки окремою особою, оскільки ці блага неможливо виключити зі споживання.

На нашу думку, особливість інституціонального впливу держави на економіку полягає у тому, що відповідне функціонування ринку неможливе без виконання державою своїх функцій. Під відповідністю розуміється наявність та дотримання визнаних правових та морально-етичних норм або "правил гри" [3]. Правила, що формують інституціональне середовище, створюють обмеження щодо взаємодії між господарськими суб'єктами у ринковій економіці [4]. Держава створює частину таких правил. Саме формальні правила — формальні інститути, — у подальшому закріплюються у законодавчій та інструктивній формах, регламентуючи діяльність економічних агентів. Іншою складовою інституціонального середовища виступають неформальні правила (неформальні інститути): архетипи, фенотипи, стереотипи, звичаї, традиції та норми поведінки, які формуються культурою суспільства.

Специфіка держави як особливої організації проявляється, на нашу думку, у тому, що, формуючи правила інституціонального середовища, вона мусить їм підкорятися. Це характеризує подвійність походження функцій держави. Дотримуючись позицій, за яких інституціональне середовище є домінантою у становленні та розвитку економічних суб'єктів, а саме — корпорацій, можна виокремити декілька аспектів державного регулювання усіх процесів. По-перше, це обмеження у виборі форми господарювання та відповідного ресурсного забезпечення суб'єктів економіки: бюджетного, матеріального, інвестиційного та інших. Відмінною особливістю є інституціональне обмеження — формальні та неформальні правила, дотримання яких регламентують економічну поведінку учасників ринку.

По-друге, це вплив стимулів і мотиваційних факторів, які структурують відповідне інституціональне середовище. Якщо суспільство є носієм правил і норм, які відображаються в інституціях, то таке середовище може створити відповідні механізми, які блокують опортуністичну поведінку економічних агентів, не створюють прецедентів для появи неформальних правил (інституцій) тощо.

Наступним аспектом інституціонального середовища виступає його вплив на раціональність управлінських дій економічних агентів. Ступінь раціональності залежить від розвинутості інститутів у суспільстві, що надає важливості зменшенню ступеню невизначеності та асиметрії інформації незалежно від того, за рахунок яких саме (формальних або неформальних) норм це досягається.

Таким чином, інституціональне середовище як прояв холізму формальних і неформальних правил може формувати позитивну динаміку розвитку економіки, яка великою мірою визначена місцем і роллю держави щодо відповідності якісним змінам. Останнє полягає у тому, що держава як сукупність інститутів, створює ті, чи інші ринкові інститути, які, у сукупності становлять інституціональне середовище. Одночасно держава виробляє відповідні механізми, дієвість яких гарантує забезпечення виконання формальних правил на законодавчій основі.

Перевагою держави стосовно інших економічних агентів виступає те, що держава, виконуючи нормотворчу функцію, здатна створювати нові формальні правила (інститути), виступати ініціатором модернізації інституціонального середовища. З іншого боку, надмірне втручання держави в економіку приводять до зниження мотивації, інвестиційної активності, її “тінізації”. Нецільове використання інститутів (інформаційної асиметрії, маніпулювання інститутами, використання інститутів у якості прикриття, “підкорення інститутів”) може привести до викривлення інституціонального середовища [5]. Неповний інституціональний режим може виникнути при поступовій реалізації стратегії економічних і правових реформ. Необхідні інститути будуть встановлені у визначеній послідовності один за одним, і цей процес може затягнутися. Такий “градуалістський підхід” є альтернативою радикальної стратегії реформ, за якою необхідні інститути створюються швидко й майже одночасно. Поступовість, зазвичай, пояснюється труднощами здійснення реформи, необхідністю отримання навичок користувачів нових інститутів, адаптації до них і коректування попередньо прийнятих планів. У той же час незавершеність реформ, що характерно для поступового переходу, створює широкі можливості корисливої експлуатації неповного інституційного режиму, у тому числі шляхом нецільового застосування наявних інститутів [5]. Відомо, що інститути нерідко доповнюють один одного, ефективність одного знаходиться у прямій кореляції з ефективністю функціонування інших. Наприклад, розвиненість інституту корпоративного управління та ефективна судова система запобігають нецільовому використанню інститутів банкрутства. Корпоративна соціальна відповідальність ефективно реалізується за умови захищеності прав власності та наявності розвинутого громадського суспільства [6].

Стратегія модернізації галузей економіки та прискорення економічного зростання, на нашу думку, вимагає вирішення завдань щодо формування інститутів, які забезпечували б ефективну взаємодію держави, бізнесу та суспільства. Політика стимулювання до швидкого зростання при поступовому поліпшенні інститутів може забезпечити успішність модернізації завдяки тому, що причинний зв'язок між економічним зростанням та якістю інститутів двосторонній. Не тільки покращення інститутів сприяє економічному зростанню, але й швидке зростання сприяє удосконаленню інститутів [7]. На думку С. Ліпсета, ефективна дія інститутів є скоріш результатом економічного зростання, ніж його передумовою [8, цит. за 9].

Прихильники інституціональної доктрини більше акцентують увагу на динаміці інституціональних змін та джерелах їх рушійної сили. “Причини інституційних змін — прагнення агентів зменшити транзакційні витрати інституційної системи; створити нові соціальні ролі та адміністративні позиції; створити та закріпити “правила гри” у нових і оновлених видах діяльності, зокрема — забезпечити вироблення та формування нової політики, яка відповідає обставинам, що змінилися. У зв'язку з цим ряд авторів вважає, що головною рушійною силою

інституційних змін є попит на інститути” [10]. Ключовим моментом при виборі напрямку інституційних змін є співвідношення (1).

Агент воліє до зміни інституту А на інститут В, якщо виконується:

$$\sum_0^T (1 + \rho)^{-t} \delta U_t > \theta, \quad (1)$$

де Т — горизонт планування;

и — очікувані трансакційні витрати — втрати корисності у процесі заміни одного інституту іншим;

δU_t — приріст корисності у результаті зміни інститутів (інституційні витрати від використання інституту В замість інституту А за період часу t);

t — період часу (дискретно);

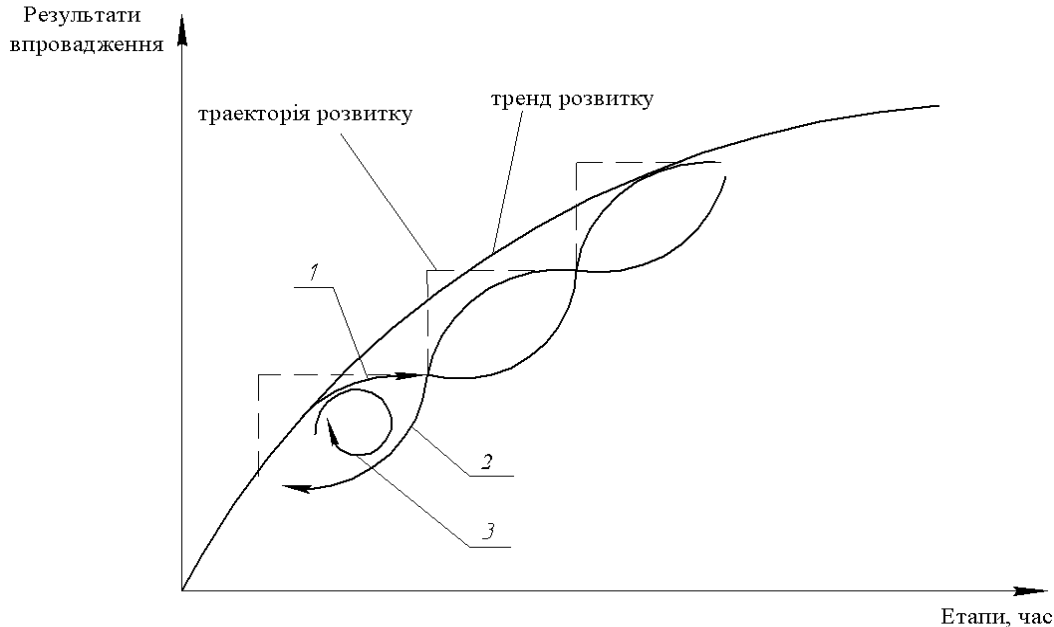
c — норма дисконту, що характеризує переваги агента у часі.

Відповідно до цього співвідношення агенти віддають перевагу переходу до ефективної норми, якщо сума приведених трансакційних витрат і трансакцій переходу виявиться меншою трансакційних витрат функціонування у межах діючої норми.

Практика довела, що конкуренція між інститутами може призвести до ситуації “інституціональних пасток” (lock-in). В. М. Полтерович визначає “інституціональні пастки” як неоднорідні, але стійкі інститути або норми поведінки. Індивід або мала група програють при відхиленні від відповідного стереотипу поведінки, на той час як одночасний перехід всіх елементів до альтернативної норми підвищив би ефективність функціонування учасників ринку. Інституційними “пастками” при формуванні корпоративного сектору економісти називають такі інститути, як бартер, неплатежі або їх затримка, ухилення від податків, корупція, недосконала дивідендна політика, нерозвиненість фондового ринку, пастки “часткових реформ”, “тіньова економіка” та ін. Інституційні пастки стали, по суті, стійкими формами адаптації агентів ринку до ірраціонального економічного середовища. Причиною розповсюдження бартерних відносин стали високі темпи інфляції, які зумовили значні втрати від зберігання грошей і прагнення агентів до зростання на відносини обігу. Ще одним наслідком інфляції був високий ризик неплатежу з боку партнерів, що втратили кошти на рахунках [11].

Проте незавершеність попередніх реформ, безперервно виникаючі нові зміни та перманентне ускладнення економічної системи відбиває креативну суперечливість її розвитку (рис. 1).

Розуміючи деструктивний вплив інституціональних “пасток” на економічних агентів, В. М. Полтерович підкреслює, що “вихід з інституційних пасток може стати ймовірним, якщо економіка починає швидко зростати, наприклад, унаслідок технологічних змін, покращення умов міжнародної торгівлі або успішної промислової політики. У цьому випадку для деяких агентів інвестування у виробництво повинно стати кращою перевагою, ніж вкладання засобів у присвоєння ренти. Притік інвестицій підтримує процес нарощування виробничих потужностей, інституціональний клімат поліпшується, отже, наступна когорта інвесторів переключається на фінансування виробництва. Результатом повинно стати повне уникнення інституціональних “пасток”. Зростання, зниження трансакційних витрат “правильної” поведінки сприяє удосконаленню інститутів, які сприяють зростанню. Цей висновок підтверджується як економічними дослідженнями, так і теоретичним результатом” [10].

- 1 — траекторія прогресивного розвитку
- 2 — траекторія “зворотного розвитку”
- 3 — траекторія “відмов” та “пасток”

Рис. 1. Траекторії розвитку (S-криві розвитку) інституціонального середовища та варіанти їх перебігу [за Г. Міцбергом та І. Адісесом]

Вважається, що інституційні “пастки” будуть стійкими лише у середньостроковому періоді, що економічна система поступово виробить механізми виходу з неефективного стану. Найчастіше відмічають механізми, що приводять до рівноваги: механізм координації, навчання, сполучення, культурної інерції, лобіювання, що підтверджується як економічними дослідженнями, так і теоретичними результатами. Учені зазначають, що головна причина інституціональних “пасток” — недостатня координація. У стандартній економічній теорії вивчається два основні механізми, які забезпечують координацію економічної поведінки: ринок і державна політика. Якщо ринок зазнає поразки, то уряд повинен спробувати запобігти формуванню інституційних пасток або забезпечити вихід з них, удосконалюючи механізми репутації, використовуючи економічні амністії, покращуючи практику адміністрування та обираючи відповідну політику стимулювання зростання економіки. Проте іноді ані ринкові механізми, ані урядові заходи не можуть призвести до бажаного ефекту. Не розв’язує проблеми і введення політичної демократії. У цьому випадку рекомендується вдосконалювати таку складову механізму координації, як інститут громадянського суспільства [10].

Рекомендації, що надаються теорією реформ, розглядаються у контексті перспективної траекторії стратегії модернізації. Інституціональна траекторія називається перспективною, якщо вона узгоджена з ресурсними, технічними та інституційними обмеженнями та передбачає вбудовані механізми, які стимулюють заплановані зміни інститутів та запобігають виникненню дисфункцій та інституційних “пасток” [10]. Перспективна траекторія модернізації передбачає виконання умов, що забезпечують високі шанси успішного реформування та

координації масштабних інвестицій практично у всі галузі економіки. Такі завдання ринок вирішує дуже повільно. Тому для вирішення цих питань слід врахувати [7]:

- статистичну та динамічну компліментарність інститутів, передбачаючи раціональну послідовність проведення інституційних змін;
- заходи державної політики стимулювання економічного зростання щодо сполучення інституційних очікувань та обмежень;
- необхідність компенсаційних заходів економічними агентами, які могли б програти через інституційні зміни, що здійснюються державою;
- масштабність модернізації виробництва та впровадження міжгалузевих проєктів, що потребує тісної взаємодії державних органів з галузевими асоціаціями та безпосередньої взаємодії між бізнес-структурами;
- економічну зацікавленість всіх агентів ринку.

Багаточислені приклади демонструють, що виконання цих вимог забезпечує покращення якості управління, зменшує масштаби “тіньового” сектора та корупції, укріплює законність, знижує адміністративні бар’єри, підтримує макроекономічну стабільність та поступово зробить економічне зростання самопідтримуючим.

Наведений аналіз сутності функцій державного регулювання розвитку дозволяє зробити висновок про те, що інституційний режим та економічний порядок стають важливими факторами активної модернізації промислового сектора. На тлі помітного відставання технологій, спаду виробництва, несприятливого інвестиційного клімату та недосконалого ринку потребується чітка визначена координація держави щодо реалізації програм та проєктів розвитку галузі промисловості у рамках єдиного стратегічного плану. Досягнення цієї мети містять такі завдання:

- визначення міжгалузевої зацікавленості та міжрегіональної координації дій всіх зацікавлених учасників у вирішенні завдань модернізації галузей економіки;
- координація діяльності у визначеності нових технологій, масштабність використання яких дозволить покращити як галузеву, так і структурну потреби у ресурсах та робочій силі, що, у свою чергу, поліпшує діяльність інфраструктурних галузей (освіту, охорону здоров’я, культурні тощо);
- удосконалення перерозподільної функції, що встановлює та фінансує допустимі межі та упорядкованість етапів реалізації стратегії модернізації, підвищує відповідальність учасників, обмежує лобізм та корупцію;
- узгодження стратегії модернізації та макроекономічної політики, що забезпечує зниження трансакційних витрат та надає можливість перейти до інноваційної економіки.

Визначені завдання становитимуть перспективи подальших досліджень у цьому напрямі.

Список використаних джерел

1. *Ткач, А. А.* Інституціональна економіка. Нова інституційна економічна теорія [Текст] : [навч. посіб.]. — К. : ЦУЛ, 2007. — 304 с.
2. *Шастико, А. Е.* Новая институциональная экономическая теория [Текст] / А. Е. Шастико. — М. : ТЕИС, 2002. — 591 с.
3. *Норт, Д.* Институциональные изменения: рамки анализа [Текст] / Д. Норт // Вопросы экономики. — 1997. — № 3. — С. 6–17.
4. *Шаститко, А. Е.* Экономическая теория контрактов [Текст] / А. Е. Шаститко // Вопросы экономики. — 2001. — № 6. — С. 80–97.
5. *Полищук, Л.* Нецелевое использование институтов: причины и следствия [Текст] / Л. Полищук // Вопросы экономики. — 2008. — № 8. — С. 28–44.
6. *Оліфіренко, Л. Д.* Визначальні пріоритети у формуванні механізму державного регулювання розвитку промисловості України [Текст] / Л. Д. Оліфіренко // Наука в інформаційному просторі : міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ 29–30 вересня 2011 р. — Дніпропетровськ : Біла К. О., 2011. — Т. 3. — С. 64–67.

7. Полтерович, В. М. Стратегии модернизации, институты и коалиции [Текст] / В. М. Полтерович // Вопросы экономики. — 2008. — № 4. — С. 4–24.
8. Lipset, S. M. Political Man: The Social Bases of Politics [Text] / S. M. Lipset. — N. Y. : Doubleday, 1960. — 432 p.
9. Glaeser, E. L. Do Institutions Cause Growth? [Text] / Edward L. Glaeser, Rafael La Porta, Florencio Lopez-de-Silanes, Andrei Shleifer // Journal of Economic Growth. — 2004. — Vol. 9. — № 3. — P. 271–303.
10. Полтерович, В. М. Экономика теории реформ [Текст] / В. М. Полтерович. — М. : Экономика, 2007. — 447 с.
11. Осташко, Т. О. Структурно-інституційний аналіз аграрного ринку України [Текст] / Т. О. Осташко // Економіка і прогнозування. — 2004. — № 3. — С. 115–126.

*Рекомендовано до друку кафедрою менеджменту та державного управління
Чернігівського державного технологічного університету
(протокол № 7 від 23 січня 2011 року)*

Надійшла до редакції 03.02.2012

Олифиренко Л. Д. Институциональные основы государственной политики модернизационного развития отраслей экономики

Предложены мероприятия по созданию институциональной среды функционирования и развития субъектов экономики. Определена роль государства при создании качественно новой институциональной среды, основанной на стимулировании предложения товаров и услуг.

Ключевые слова: государственное регулирование, институциональная среда, отрасли экономики.

Olifirenko, L. D. Institutional Bases of State Policy Development Industry Modernization of the Economy

Proposed activities to create an institutional environment and functioning of corporations. Defined the role of government in creating a qualitatively new institutional environment, based on stimulating the supply of goods and services.

Key words: government regulation, the institutional environment, industry economy.

